

Лук'янець М. Г.,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ РЕСПОНСИВНИХ РЕПЛІК АДРЕСАТА У ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті розглядається поняття адресата діалогічного мовлення, ознаки та характеристики, що відрізняють його від адресанта. Визначено сутність поняття респонсивності, а також встановлено комунікативно-прагматичні особливості респонсивних стратегій і тактик у діалогічному дискурсі.

Ключові слова: адресат, респонсивність, респонсивні стратегії, респонсивні тактики, діалогічний дискурс.

В статье рассматривается понятие адресата диалогической речи, признаки и характеристики, отличающие его от адресанта. Определена сущность понятия респонсивности, а также установлены коммуникативно-прагматические особенности респонсивных стратегий и тактик в диалогическом дискурсе.

Ключевые слова: адресат, респонсивность, респонсивные стратегии, респонсивные тактики, диалогический дискурс.

The article focuses on the notion of the addressee as well as features and characteristics that distinguish the addressee from the addresser. The notion of responsivity is studied and communicative-pragmatic peculiarities of responsive strategies and tactics in dialogical discourse are analysed.

Key words: addressee, responsivity, responsive strategies, responsive tactics, dialogical discourse.

Сучасні дослідження у галузі дискурсивного аналізу відображають зростання інтересу вчених до адресата комунікації та вибору ним респонсивних стратегій і тактик мовленнєвої взаємодії з адресантом у різноманітних ситуаціях спілкування. Особлива увага приділяється дослідженню дискурсивних особливостей реалізації категорії адресата та його респонсивних стратегій і тактик у діалогічному дискурсі.

Актуальність дослідження обумовлена інтересом лінгвістів до проблеми визначення ролі адресата у діалогічному дискурсі, особливостей його мовленнєвої поведінки і вибору ним мовних засобів для успішної комунікації та можливості ідентифікації особистісних, гендерних і соціальних характеристик мовця на основі аналізу його мовлення в дискурсі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше на матеріалі діалогічного дискурсу здійснюється комплексний аналіз характеристик респонсивних стратегій і тактик адресата.

Мета статті полягає у виокремленні категорії адресата та його респонсивних стратегій і тактик у англomовному діалогічному дискурсі.

Завданням дослідження є з'ясувати функціональні характеристики адресата у комунікативній опозиції адресант::адресат, визначити сутність поняття респонсивності, надати визначення респонсивних стратегій і тактик у діалогічному дискурсі.

Об'єктом дослідження є адресат та його респонсивні стратегії і тактики у діалогічному дискурсі.

Предметом дослідження є дискурсивні особливості реалізації категорії адресата та його респонсивних стратегій і тактик у діалогічному дискурсі.

Основою для виділення категорії адресата служить базова модель мовленнєвої комунікації: «адресант – повідомлення – адресат» [3, с. 241]. Можливість використання цієї моделі у всіх мовах дозволяє вважати понятійну категорію адресата універсальною.

Детальний аналіз діалогічного дискурсу, зокрема реплік адресанта і адресата, обумовлений важливістю досягнення прагматичної мети комунікантів у спілкуванні. Значна увага дослідників діалогічного дискурсу була спрямована переважно на репліки адресанта і їх комунікативно-прагматичні цілі [1, с. 356-357], у той час як репліки адресата є недостатньо вивченими.

Комунікативний статус адресанта й адресата впливає на перебіг діалогу, на тип комунікативної взаємодії (кооперативний, конфліктний, нейтральний), на вибір мовних засобів і взаємопов'язаний зі зразками й типами дискурсу, прагматичними намірами, комунікативними стратегіями і тактиками учасників спілкування. Дослідники вважають, що комунікативний статус адресанта й адресата може бути жорстким (фіксованим) і варіативним (мобільним) залежно від ролей комунікантів і їхнього прагнення до співробітництва [2, с. 101]. Однак, фіксований чи мобільний статус адресанта й адресата також залежить від перебігу діалогу та вибору комунікантами стратегій і тактик ведення діалогу.

Категорія адресата характеризується подвійністю її змісту, оскільки вона включає в себе одночасно і суб'єкт і об'єкт мовленнєвої взаємодії. У цьому полягає специфіка категорії адресата в порівнянні з категорією адресанта, який виступає як ініціатор комунікації, тобто лише як суб'єкт мовленнєвої взаємодії. Таке розрізнення комунікантів у мовленні відображається у вигляді протиставлення ініціюючої та реагуючої реплік, а зокрема і вибору комунікативних стратегій і тактик співрозмовників.

У діалогічному мовленні, де домінує комунікативна ініціатива одного із співрозмовників, позиції ініціюючого і реагуючого комунікантів співвідносяться із комунікативними функціями адресанта й адресата, однак частіше у діалозі позиція адресата не є стабільною, так як під адресатом мають на увазі того учасника комунікації, який у момент мовлення займає позицію реагуючого комуніканта.

Діалогічний дискурс передбачає певну модель адресата, тобто в репліках адресанта закладена модель адресата, який може прийняти або відкинути запропоновану йому адресантом респонсивну стратегію і відповідні їй тактики комунікації, зокрема, погодитися чи заперечити, здатися або чинити опір, піти на поступку або перейти в наступ, виконати прохання або відмовитися.

Респонсивність визначається як організована здатність людини сприймати вплив і відгукуватися на нього оптимальним чином, враховуючи особисті потреби [5, с. 83]. Виділяють три параметри респонсивності в комунікації: здатність адресата до систематизації отриманої інформації від адресанта, нагромадження знань та досвіду адресатом; здатність адресата планувати дії, а відповідно, і вибудовувати стратегії залежно від отриманої інформації та вимог ситуації спілкування в цілому; здатність застосовувати тактики, адаптуючись та знаходячи баланс між вимогами адресанта та власними потребами адресата у діалогічному дискурсі.

Типи респонсивних стратегій і тактик адресата відповідають другій позиції у діалозі. Репліки адресата істотні не тільки як акт комунікації, вони мають ряд важливих наслідків для втілення прагматичних намірів обох мовців і вибору адресатом респонсивних тактик: згоди, заперечення, допущення, викриття, спростування, виправдання, відмови, – що реалізують три ключові респонсивні стратегії: згоди, незгоди, нейтрального ставлення.

Респонсивні стратегії адресата характеризуються гнучкістю і динамічністю, оскільки вони коректуються адресатом у процесі спілкування залежно від мовленнєвих дій адресанта і змінного контексту [7, с. 321-325]. Респонсивні стратегії розглядають як постійний, динамічний процес, в основі якого лежать бінарні взаємовідношення між адресантом і адресатом діалогічного мовлення. Динамічність мовлення адресата як його оперативне реагування на зміну ситуації є ознакою респонсивних тактик, які забезпечують гнучкість втілення респонсивних стратегій.

Респонсивні репліки визначають характер перебігу діалогу, оскільки саме у респонсивних репліках закладено явище контрастування. Репліки адресанта й адресата представляють протилежні точки зору, реалізовані вибором комунікативних стратегій і тактик у діалогічному дискурсі.

В основі респонсивних стратегій і тактик лежить не чітке розмежування між репліками адресанта і адресата, а безпосереднє породження респонсивної репліки діалогу попередньою реплікою адресанта, його прагматичним наміром, вираженим експліцитно або імпліцитно [6, с. 285-289]. До того ж, вибір респонсивних стратегій і тактик може бути результатом особистісних характеристик адресата, його соціального статусу, вікових, гендерних особливостей. Також, вагомим чинником вибору респонсивних стратегій і тактик є думка «іншого», випадкового чи не випадкового свідка комунікації. Отож, вибір респонсивних стратегій і тактик породжує і сприяє розвитку діалогічного мовлення між адресантом і адресатом.

Респонсивні репліки характеризують двома найбільш суттєвими особливостями, які кваліфікують в якості абсолютних диференційних ознак реплік адресата. По-перше, специфіка респонсивних стратегій і тактик чітко проявляє себе ще на передкомунікативному рівні, при отриманні стимулу для утворення висловлення [4, с. 37-38]. Річ у тому, що адресат здійснює реакцію на стимул, отриманий від адресанта. По-друге, респонсивні репліки невід'ємно пов'язані з репліками адресанта на глибинному рівні, тобто в діалогічному мовленні репліка адресата не може існувати як окрема самостійна комунікативна одиниця. Вона обов'язково входить у склад діалогу. Таким чином, реактивна природа і комунікативна зумовленість респонсивних реплік сприяє утворенню змістової єдності діалогічного мовлення.

Адресант при формулюванні ініціативних реплік планує можливі реакції адресата, використовуючи різноманітні комунікативні стратегії і тактики, стимулюючи відповідні респонсивні репліки з дотриманням адресатом етикетних норм суспільства, апеляцією до емоційного й інтелектуального факторів, вікових та гендерних характеристик. Основними аспектами реагування є співвідношення чинників: до особистості адресанта, до самої інформації і до форми звернення [6, с. 302-304]. Всі три чинники можуть лягти в основу респонсивних стратегій і тактик. Відношення до особистості адресанта визначає вибір кооперативного реєстра спілкування, а форма звернення значним чином відображається на бажанні чи небажанні адресата вступити в контакт і містить реакцію на тактику, за допомогою якої адресант має намір досягти бажаного реагування. Ставлення до змісту репліки адресанта реалізується в рамках реакції на її інформативний елемент. Таким чином, вибір респонсивних стратегій і тактик адресатом виявляє його відношення до адресанта, до змісту повідомлення чи до форми представлення інформації.

Розглянемо приклад однієї із респонсивних стратегій – суперництва, яка виявляє відношення адресата до адресанта і реалізується через негативні респонсивні тактики прискіпливої критики, приниження співрозмовника та негативну оцінку його особистості. Так, у наданому нижче прикладі жінка-адресат Тереза на образ-дискредитацію чоловіка-адресанта Пітера реагує запальною промовою-дискредитацією, використовуючи негативні респонсивні комунікативні тактики докору та непрямой критики адресанта.

Peter: «*What is matter, who doesn't send the message?*» Peter grinned at her.

Theresa: «*I won't ask anything more,*» said Theresa, «*since you're so smug about how clever you are. I suppose whatever your clever plan is, my dear clever boy thought it up. People say Demosthenes has a sarcastic streak*» [9, с. 241].

Таким чином, респонсивна стратегія Терези демонструє її негативне ставлення до Пітера та розкриває її гендерні характеристики, виражені більшою емоційністю жіночого мовлення, зокрема, використанням іронії (*since you're so smug*), повторів (*how clever you are, your clever plan is, my dear clever boy*) та звернень до авторитетного джерела (*people say*), що більш характерні для жіночої манери спілкування.

Респонсивна стратегія недовіри до змісту повідомлення проілюстрована в наступній репліці адресата Аахса: «*I don't believe this!*» The demon made his angry appeal to the heavens. «*I'm standing here arguing with a twerp of an apprentice. Look, kid*» [8, с. 280].

Аахс використовує респонсивну тактику заперечення у висловленні *I don't believe this!* для того, щоб висловити недовіру до істинності та релевантності інформації, наданої адресантом Сківі. Незгода адресата із змістом повідомлення не змінює його ставлення до адресанта як особистості: хоч Аахс називає Сківі невдячною ученицею, він ставиться до неї як до дитини з позиції дорослого.

Ставлення адресата до форми представлення інформації адресантом показано у розмові матері Нори із донькою Луїзою у наступному прикладі:

Nora retorted, «Don't you take that tone with me, young lady. How dare you speak to me like that in public!» [10, с. 74].

Респонсивна стратегія повчання втілюється у тактиках, направлених на виклик докорів сумління адресанта Луїзи. Адресат звертає увагу на недоречний тон розмови (*that tone*) та на недопустиму манеру спілкування (*How dare you speak...like that*). Тобто, адресат Нора апелює до свого батьківського статусу шляхом демонстрації свого ставлення до форми надання інформації адресантом.

Отже, адресатом у діалогічному мовленні є комунікант, який виконує функцію сприймаючого об'єкта і реагуючого суб'єкта комунікації. Вибір адресатом реактивних стратегій і тактик у діалозі залежить від ставлення адресата до адресанта, змісту та форми викладення ним інформації, а також від особистісних характеристик адресата, його соціального статусу, вікових та гендерних ознак.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики, или о пользе спора / Н.Д. Арутюнова // Противоречивость и аномальность текста. – М. : Наука, 1990. – С. 175-185.
2. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : (Підручник) / О. О. Селіванова. – Черкаси : видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
3. Якобсон Р. Избранные работы / Роман Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 460 с.
4. Bloomfield L. Language / L. Bloomfield. – NY : Holt and Co., 1933. – 564 p.
5. Etzioni A. The Limits of Privacy / Amitai Etzioni. – NY : Basic Books, 2011. – 280 p.
6. Jacobs S. Strategy and structure in conversational influence attempts / Scott Jacobs, David Jackson // Communication Monographs. – 1992. – Vol. 50, December. – P. 285-304.
7. Moeschler J. Pragmatic connectives, argumentative coherence and relevance / Jacques Moeschler // Argumentation, Relevance and Discourse. –1989. – Vol. 3. – No. 3. – P. 321-339.

Список ілюстративного матеріалу:

8. Asprin R. Another Fine Myth / R. Asprin and G. Takei. – NY : Myth Adventures, 1978. – 349 p.
9. Card O. S. Shadow Puppets / O.S. Card. – NY : Tor Books, 2002. – 352 p.
10. McDowell C. A Woman of Style / Colin McDowell. – London : Rowan (Arrow), 1991. – 133 p.